

Salánki Zsuzsa

Budapest

Egy jelzős szerkezet megítélése a mai udmurt beszélőkörösségben

0. Az udmurt mellékneveknek általában nincs formai megkülönböztető jegyük, a mondatban többnyire jelzőként vagy állítmányként fordulnak elő. Jelzői szerepben, melléknévi értékűként, akárcsak számos más – többek között finnugor – nyelvben, bizonyos főnevek is használatosak. Ezek közé tartoznak az anyagnevek is: *ny корка* 'faház', *корт гур* 'vaskályha', *буртчим кыуем* 'selyemkendő'.

Úgy tűnik azonban, hogy a mai udmurt beszélők számára jelzőként a nominativusban álló anyagnév mellett – legalábbis egy, az oroszról kölcsönzött anyagnév esetében – megfelelőnek látszik a kölcsönzött melléknévi forma vagy egy határozóragos alak és igenév kapcsolatából álló jelzői szerkezet használata is.

1. Az általam vizsgált anyagnév az oroszról kölcsönzött *кирпич* 'tégla'. Az ezt tartalmazó mondat eredetileg a szórend tesztelését célozta. Az adatközlőknek a mondat helyességét kellett megítélni, és amennyiben helytelennek vélték, javítani.¹ Az alábbiakban csak a jelzős szerkezetre vonatkozó javításokat tárgyalom.²

1 A vizsgálatban 192 adatközlő szerepelt, akik életkor, lakóhely és iskolázottság alapján értelmezett mintába sorolhatók. Az adatgyűjtés 2005–2006-ban történt, kérdőíves módszerrel.

2 A nyelvi vizsgálatra alkalmas további javítások a szórendre (ige áthelyezése szóvégi pozícióba) és a szóhasználatra (*юрт* 'épület' helyett *корка* 'ház') vonatkoztak. Egy adatközlő a mondat helyességének megítélését nem grammatikai szinten értelmezte, azaz hibásnak találta a mondatot, mondván: „én nem tégla-, hanem faházban lakom”. Tanulság: óvatosnak kell lenni a Sg1-ben megadott tesztmondatokkal.

Мон улйсько тӧдъы кирпич юртын (Karakulova–Karakulov 2001: 79)
én élsg1 fehér téгла épületlness
'Fehér téглаépületben lakom.'

A vizsgált szó már Munkácsi szótárában megtalálható: *kirpič* (Sar. Kaz.) (or.) téгла. Az 1983-as udmurt–oros szótár az udm. *кирпич* szó orosz megfelelőjeként a főnevet és a melléknévet is megadja: *кирпич, кирпичный*. Ebben a szótárban külön címszóként szerepel továbbá az oroszból kölcsönzött melléknévi forma, egy jelzős szerkezet részeként: *кирпичной: ~ чай*, megadott jelentése: *кирпичный чай* 'préselt tea'.

Az udmurt nyelvbe az orosz eredetű melléknévek jó része – állandó vagy alkalmi kölcsönzéseként – jelzős szerkezet részeként került be: or. *районная газета* > udm. *районной газет* 'megyei lap', or. *общее собрание* > udm. *общей собрание* 'közgyűlés', *драматический кружок* 'színhátszó kör'. Ilyen módon, legalábbis alkalmi kölcsönzéseként feltehetően az or. *кирпичный* melléknév is előfordulhat az udmurtban.

Az udmurt helyesírási szabályok szerint az oroszból kölcsönzött melléknévek vagy megtartják az átadó nyelvben lévő, értelemszerűen a jelzett szó nemétől függő végződésüket (-ий), vagy -ой/ -ей végződést kapnak. Ha a kölcsönzött jelzős szerkezetben szereplő melléknév lefordítható udmurtra, lefordítandó, l. *канчи атлетика* 'könnyűatlétika'. Ha a melléknév nem fordítható le, tehát nincs udmurt megfelelője, az orosz melléknév pedig főnévből képzett, az udmurtban a főnévi alak használandó, l. *трактор бригада* 'traktorosbrigád' (Sonyer gozsjaskon 2002: 27, Udmurt kyl 2005: 88).

A fentiek értelmében a *кирпич юрт* 'téглаépület' nyelvtanilag helyes szerkezet. Ennek ellenére ezt a szerkezetet 19 fő, vagyis az adatközlők 10%-a javítandónak ítélte.

2.

2.1. Közülük kilenc adatközlő a minősítő jelzőként álló puszta anyagnevet kölcsönzött melléknévvel váltotta fel, az oroszból kölcsönzött melléknévekre vonatkozó főszabálynak megfelelően. Feltehetően azért jártak el így, mivel a két nyelvűség mindennaposá válása, az udmurt nyelv használati körének szűkülő volta miatt a melléknévi kölcsönzések között gyakrabban előforduló formát érezték természetesebbnek.

Мон улйсько тӧдъы кирпичной юртын.
én élSg1 fehér téglAdjSuffix épületIness

2.2. További kilenc adatközlőnél a minősítő jelzőt a határozóragos főnév és egy igenév kapcsolata alkotja. Egy adatközlőnél a minősítő jelzőt határozóragos főnév alkotja, igenév nélkül.

Мон улйсько тӧдъы кирпичлэсь э́сутэм юртын.
én élSg1 fehér téglAbl emelPart épületIness

Мон улйсько тӧдъы кирпичлэсь пуктэм юртын.
én élSg1 fehér téglAbl építPart épületIness

Мон улйсько тӧдъы кирпичлэсь юртын.
én élSg1 fehér téglAbl épületIness

Ez utóbbi változat annál inkább is lehetséges, mivel a mai udmurtban, akárcsak a finnugor nyelvek többségében, a melléknévi szófajú minősítő jelző többnyire nem egyeztetődik sem számban, sem esetben a jelzett szóval. Ez a helyzet a mai udmurtban is (Lakó 1991: 30). Az udmurtban lehetséges ugyan a jelzett szóval történő számbeli, sőt esetbeli egyeztetés is, azonban az egyeztetett szerkezetek használati gyakorisága, különösen az esetbeli egyeztetésé, meglehetősen csekély (Jefremov 2002: 185).

A fenti határozóragos szerkezetek használata esetében gondolhatunk orosz interferenciára azt a megoldási módot tekintve, hogy valamiképpen morfológiailag jelölt legyen a jelző. Azonban ezek a szerkezetek párhuzamba állíthatók a magyarban és más finnugor nyelvekben is előforduló, határozóval alakult jelzős szerkezetekkel illetve összetett szavakkal, pl. *jó házból való úrilány, tejbegríz*, tehát kialakulhatnak az orosz nyelvtől függetlenül, önállóan is. Ebben az esetben arra gondolhatunk, hogy a terjedelmesebb, szétagoló szerkezet funkciója a hangsúlyozás, kiemelés lehet. Ennek viszont a fenti szórend valószínűleg ellentmond.

3. A vizsgált szerkezet nyelvi változóként való megléte valószínűnek mondható. Amiatt azonban, hogy a vizsgálat voltaképpen nem a jelzős szerkezetre irányult, a változatok közötti használati szabályokról, esetlege-

sen szociológiai változókkal való összefüggésükről nem lehet megállapításokat tenni. Nem derül ki a válaszadók vélekedése a nem standard, tehát az oroszból kölcsönzött melléknévi, illetve a határozóragos főnevet tartalmazó jelzős szerkezetéről sem. A javítást eszközöző adatközlők száma csekély, de a beszélők túlnyomó többségének jóváhagyó választása tulajdonítható a kérdőív-szituációnak is. Mindenesetre a szerkezet alkalmas lehet szociolingvisztikai vizsgálatokra, természetesen további, célzott kérdőíves, illetve ezt kiegészítendő, beszélt nyelvi szövegek vizsgálata alapján.

Irodalom

- LAKÓ György 1991. A magyar mondatszerkezet finnugor sajátosságai. Az Uralisztikai tanszék kiadványai 2. Pécs.
- JEFREMOV 2002. Ефремов, Д.А.: О случаях согласования удмуртского прилагательного с определяемым словом в числе. In: Вопросы пермской и финно-угорской филологии. Пермистика 9. Ижевск. 182-192.
- KARAKULOVA–KARAKULOV 2001. Каракулова, М.К.- Каракулов, Б.И.: Сопоставительная грамматика русского и удмуртского языков. Ижевск, Издательский дом «Удмуртский университет».
- MUNKÁCSI Bernát 1890. Votják szótár. Budapest.
- Sonyer gozsjaskon 2002. (Сост. Тараканов, И.В.) Удмурт кылын шонер гожьяськонъя кыллюкам. Ижевск, УИИЯЛ УрО РАН.
- Udmurt kyl 2005. Г.Н. Никольская, Г.Н. - Тараканов, И.В.: Удмурт кыл 6-7-тй классъёслы. Ижевск, «Удмуртия» издательство.
- Удмурт-ӹуч словарь 1983. Ред. В.М. Вахрушев.